

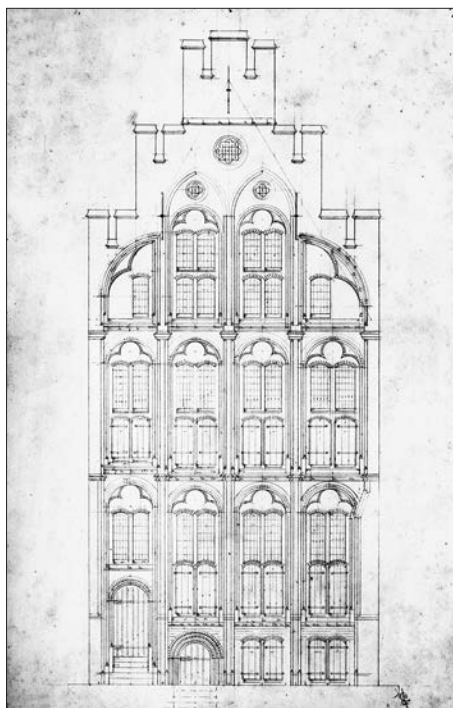
Jaarverslag restauraties in 2001

Berend Raangs en Joris van Haaften

Inleiding

Monumentenzorg is ontstaan om instandhouding en restauratie van waardevolle oude gebouwen te bewerkstelligen. We kunnen ons nu nauwelijks voorstellen hoe aan het eind van de 19e eeuw vestingwerken, stadspoorten en andere oude gebouwen die in de weg stonden, zonder veel discussie werden opgeruimd. Een enkeling verzette zich hiertegen, zoals Victor de Stuers, die in 1873 het beroemd geworden artikel 'Holland op zijn smalst' schreef, waarin hij dit aan de kaak stelde. Korte tijd daarna voegde hij de daad bij het woord toen hij in Maastricht voor eigen rekening een vestingtoren aankocht en liet restaureren. Want wat we ons ook nauwelijks kunnen voorstellen, is dat de overheid zich met de instandhouding van het gebouwde erfgoed toen nog in het geheel niet bemoeide: geen bescherming, geen subsidies, geen fiscale aftrek voor onderhoudskosten. Hoewel er in het begin van de 20e eeuw een 'voorlopige lijst' van monumenten is samengesteld, duurde het nog tot 1961 voordat monumenten bij de wet werden beschermd.

Sindsdien is het snel gegaan. Geleidelijk aan kwam er een enorme restauratiestroom op gang, die in het monumentenjaar 1975 in omvang zijn hoogtepunt

Afb. 1. Brugstraat 24, reconstructie van de gotische voorgevel. Tekening: C.H. Peters, collectie Groninger Archieven.

beleefde. Naast de euforie over wat er allemaal tot stand werd gebracht, waren er ook kritische geluiden. Er werd in een te korte tijd teveel met eenzelfde restauratieopvatting gerestaureerd. Hoewel grote delen van ons gebouwde erfgoed er weer 'als nieuw' uitzagen, verdween daarmee een belangrijk deel van de oorspronkelijke bouwsubstantie. Dat inzicht heeft de bouwhistorie tot leven gewekt, de discipline die zich bezighoudt met onderzoek en documentatie hiervan. Daarnaast kwam de discussie over de wijze van restaureren goed op gang. De restauratie van het Gotische huis in de Brugstraat, waarbij de verleiding werd weerstaan om de gotische gevel te reconstrueren, vormt een landelijk keerpunt in het denken hierover (afb. 1). Vervolgens is de monumentencollectie in Groningen sinds 1994 uitgebreid met monumenten uit de periode 1850-1940 en wordt er nu een naoorlogse uitbreiding voorbereid. Bescherming en restauratie hiervan vormen een permanente kerntaak van de monumentenzorg.

Parallel aan de zorg voor het beheer van deze toenemende verzameling losse objecten is het inzicht gegroeid dat monumenten onderdeel zijn van een permanent veranderend leefmilieu. Naast het bewerkstelligen van een blijvende integratie van de monumenten in deze veranderende omgeving, wordt op monumentenzorg steeds meer een beroep gedaan om mee richting te bepalen aan de veranderingen in tijd, omvang en gebruik van de stedenbouwkundige context. In die zin is monumentenzorg in toenemende mate ook 'procesbeheersing' op het vlak van de ruimtelijke ordening aan het worden. Voorbeeld daarvan is de bemoeienis van de afdeling monumenten met het maken van cultuurhistorische

Afb. 2. Situatietekening met daarop aangegeven de ligging van de in dit hoofdstuk genoemde adressen van gebouwen. Tekening: L. van der Meer, afdeling Geoinformatie Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

analyses en waardekaarten ten behoeve van stedenbouwkundige plannen en bestemmingsplannen.

In het navolgende beperken wij ons tot onze traditionele taak en geven wij een overzicht van de meest in het oog springende restauratiewerkzaamheden in het jaar 2001 (afb. 2). De restauratie van het koororgel van de Martinikerk wordt in een afzonderlijk hoofdstuk beschreven.

1. Akerkhof 2, orgel van de Der Aa-kerk (Rijksmonument/RM)

In 1815 werd het orgel dat Arp Schnitger in 1701 voor de Broer- of Academiekerk had gebouwd, overgeplaatst naar de Der Aa-kerk. Het nam de plaats in van het eveneens door Schnitger vervaardigde orgel uit 1697, dat bij de instorting van de kerkstoren op 12 april 1710 geheel verloren ging. De orgelbouwer J.W. Timpe werd met de overplaatsing belast. Daarbij wijzigde hij, vermoedelijk om akoestische redenen, het borstwerk in een bovenwerk. Veertig jaar later voerde de orgelbouwer P. van Oeckelen een ingrijpende verbouwing van het hoofdwerk door, om het orgel aan te passen aan het 19e-eeuwse (meer omfloerste) klankideaal. Niettemin bleven met name op het rugwerk en het pedaal veel Schnitger-registers bewaard, waaraan het orgel zijn wereldberoemde klankarakter ontleent (afb. 3). De verschillende verbouwingen hebben het orgel echter geen goed gedaan. Het bespeelbaar houden van het orgel vormt een groot probleem. Dit was de aanleiding voor de eigenares, de Stichting Der Aa-kerk, om een restauratieplan te laten voorbereiden.

Hoewel de bijzondere kwaliteiten van het orgel met name aan de Schnitgeronderdelen te danken zijn, heeft de eigenares conservering in de huidige staat

Afb. 3. Der Aa-kerk, orgel met orgelkas van stadsbouwmeester Allart Meyer.
Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

als uitgangspunt gekozen. Een door sommigen voorgestane (zeer ingrijpende) reconstructie naar de oorspronkelijke situatie, zoals in het Duitse Norden is gebeurd, is daarmee verworpen. Sterk vereenvoudigd is de restauratiekwestie daarom inhoudelijk terug te brengen tot de vraag: behouden we het monument met zijn ontwikkeling in zijn huidige staat, of restaureren we het monument tot een weer goed bespeelbaar en bedrijfszeker muziekinstrument? De discussie daarover heeft zich toegespitst op het vinden van een door alle partijen gedragen compromis tussen deze twee (theoretische) uitersten.

De eerste vergunningaanvraag riep zoveel bezwaren van belanghebbenden uit binnen- en buitenland op, dat de eigenares zich uiteindelijk genoodzaakt zag de aanvraag in te trekken. Een deel van de bezwaren was gericht tegen iedere verandering, het andere deel voerde juist een pleidooi voor reconstructie naar Schnitger. Om juridische problemen te omzeilen werd besloten slechts die werkzaamheden uit te laten voeren die niet onder de vergunningplicht vallen.

Nadat het binnenwerk van het orgel was gedemonteerd, bleek de orgelkas echter in zo slechte bouwkundige staat te verkeren dat de orgelbouwer en de orgeladviseur het nodig achtten opnieuw een vergunningaanvraag te doen. Het nieuwe voorstel voorzag in het constructief in orde brengen van de hoofdwerk-kas. Dit betekent echter ook, dat de door Van Oeckelen in 1856 aangebrachte hoofdwerk(wind)lade zou moeten worden vervangen door een geheel nieuwe. Omdat het wettelijk advies van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg op de aanvraag positief was, besloot het college van burgemeester en wethouders op 31 juli 1998 de gevraagde vergunning te verlenen.

Een aantal belanghebbenden kon zich hiermee, vanwege de voorgestelde veranderingen, opnieuw niet verenigen en heeft tegen dit besluit uiteindelijk beroep aangetekend bij de bestuursrechter. Deze heeft besloten zich in de specialistische kwestie, na een 'comparitie' tussen de partijen op 12 april 2001, door drie deskundigen te laten adviseren. Totdat de beroepsprocedure is beëindigd, mag er niet aan het orgel gewerkt worden.

2. Bernoulliplein (RM)

Sinds 1998 is door een werkgroep van bewoners, de Stichting Buurtopbouw-werk Korreweg en de Gemeente onderzocht of het Bernoulliplein gerestaureerd zou kunnen worden (afb. 4). In samenwerking met SKETS architectuurstudio

Afb. 4. Bernoulliplein, kort na oplevering, circa 1930. De bouwkeet gaat schuil achter het bouwbord.
Foto: P.B. Kramer, collectie Groninger Archieven.

heeft dit geleid tot een bouwkundige opname en een restauratievoorstel. Het totale project omvat 110 wooneenheden (alle Rijksmonumenten) en betreft behalve de woningen rond het Bernoulliplein ook de daarbij behorende woningen langs de Korreweg, evenals het woning/winkelblok Korreweg 99 t/m 111. Het restauratieproject heeft de naam BernoulliPLUS gekregen, waarbij de plus refereert aan het laatstgenoemde blok. Alle delen van het project zijn ontworpen door de Groninger architect J.A. Boer en gebouwd in de periode 1925-1930 in een Groninger variant van de Amsterdamse Schoolstijl.

De voorbereiding van de restauratie van een groot aantal woningen met even zoveel verschillende eigenaren is een zeer ingewikkelde zaak. Enerzijds zit niet iedere eigenaar te wachten om aan het project deel te nemen, ook al heeft de Gemeente iedereen een aantrekkelijk aanbod gedaan. Anderzijds blijken veel woningen aan de achterzijde zo vergaand verbouwd dat restauratie daarvan onmogelijk en ongewenst is. De meeste eigenaren zijn er wel van doordrongen dat een collectieve aanpak de enige mogelijkheid is om de architectonische kwaliteit van het gehele complex in stand te houden. Het is echter vanwege een grote diversiteit aan individuele wensen lastig het project naar ieders tevredenheid vorm te geven. Gerestaureerd is er in 2001 dan ook nog niet.

Wat rond de jaarwisseling 2000/2001 wel op het plein verrees, was een markant kubistisch torenachtig bouwwerkje, waarmee de stad de landelijke pers haalde (afb. 5). Het bouwbord, in de vorm van een puzzel waaraan iedere week een stukje werd toegevoegd, leidde de komst hiervan in. Tot veler verbazing was bij het archivalisch onderzoek naar de oorspronkelijke situatie van de woningen namelijk ook een 'blauwdruk' tevoorschijn gekomen. Deze bleek van de bouwkeet te zijn, die tijdens de bouw op het plein gestaan heeft. Het betrof een stukje 'tijdelijke bouwkunst' van de hand van dezelfde architect J.A. Boer. Hij heeft de keet ontworpen in de stijl van het moderne bouwen. Mogelijk was hij geïnspireerd door de direct achter het plein gesitueerde Nijverheidsschool, het eerste moderne gebouw van Nederland, waar hij als opzichter enkele jaren eerder had gewerkt¹.

De unieke vondst op het juiste moment vormde de aanleiding om te onderzoeken of de bouwkeet niet opnieuw op het Bernoulliplein zou kunnen verrijzen. Dit werd uiteindelijk mogelijk toen het Noorderpoortcollege kans zag er een leerlingenproject van te maken. De studenten L. Drewes, P. Hiddinga en B. Loonstra tekenden voor de realisatie. De begeleiding was in handen van de heren F. Meiring van het Noorderpoortcollege, H. Haak van SKETS architectuurstudio en A. Tervoort van de Gemeente Groningen.

3. Broerstraat 9, Universiteitslaboratorium (Gemeentelijk Monument/GM)

Het voormalig Hygiënisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit met zijn brede hoge gevel is gesitueerd aan de Broerstraat. Het laboratorium is gebouwd in 1883 naar ontwerp van Rijksbouwkundige van gebouwen van Onderwijs enz. J. van Lokhorst als onderdeel van het universitaire complex aan en achter het Broerplein. In het fronton boven de ingang, uitgevoerd in neorenaissancestijl, is de godin *Hygiëna* afgebeeld (afb. 6).

Aanleiding voor contact met monumentenzorg was de voorgenomen aanpassing van het oorspronkelijke meubilair in de collegezaal. De reden hiervoor was

1. Zie Buursma e.a 2000.

Afb. 5. Bernoulliplein, replica van de bouwkeet. Foto: Jim Ernst, Groningen.

Afb. 7. Broerstraat 9, detailafwerking trappenhuis in het voormalig Hygiënisch Laboratorium, 2002. Foto: Rijksuniversiteit Groningen.

Afb. 6. Broerstraat 9, ingang voormalig Hygiënisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit. Foto: Taco Tel.

dat de collegebankjes te weinig ruimte boden voor de ledematen van de huidige generatie studenten. Na het nodige overleg heeft de Rijksuniversiteit echter toch besloten de historische situatie in tact te laten. Wel zijn op zorgvuldige wijze aanpassingen gemaakt voor luchtbehandeling en audiovisuele hulpmiddelen. Tevens is onderzoek gedaan naar de verschillende kleurige afwerkingen van het collegezaaltje. Hierbij zijn vier verschillende fasen te onderscheiden. De oudste betrof een vrij donkere eiken imitatie op alle houtwerk en ook op de collegebanken. De op riet gestuukte velden binnen de balkenzoldering waren evenals de wanden crème geschilderd. Sjabloneerwerk is niet aangetroffen.

In verband met het gebruik van de ruimte als collegezaal was de opdrachtgever van mening dat de reconstructie van de oudste fase een te zware atmosfeer zou oproepen. Daarom is in overleg besloten de tweede kleurfase, die uit verschillende groene tinten bestaat, weer aan te brengen.

Afb. 8. Damsterdiep 66, 1989. Foto: collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 9. Damsterdiep 66, na kleurwijziging.
Foto: Jaap Buist.

4. Damsterdiep 66/hoek Petrus Campersingel (Beeldbepalend pand/BBP)

De voormalige apotheek met bovenwoningen op driehoekige plattegrond, markant gesitueerd op de scherpe hoek van het Damsterdiep en de Petrus Campersingel, is gebouwd in 1935 naar ontwerp van de Groninger architect J.A. Boer. De architectuur van het gebouw wordt gekarakteriseerd door plasticiteit in de gevels en een bewuste materiaaltoepassing. De opgaande wanden aan Damsterdiep en Petrus Campersingel zijn opgetrokken uit een donkerrode steen. Horizontale betonstroken scheiden de verschillende verdiepingen. De gevels worden verlevendigd door raampartijen, uitspringende erkers in de ronde hoek en door inpandige balkons. In de daken zijn over de gehele lengte dakkapellen opgenomen. De herbesteding van het gebouw, van apotheek naar hypotheekshop, was aanleiding voor de eigenaar het pand opnieuw te laten schilderen. Bij globaal kleuronderzoek van het gebouw zijn geen oudere gekleurde verflagen aangetroffen. De witte afwerking is verwonderlijk, omdat het bij geen enkel ander ontwerp van Boer is aangetroffen en het de architectuur ook niet ten goede komt (afb. 8). Desalniettemin mag niet worden uitgesloten dat al het houtwerk vanaf de oplevering wit geschilderd is geweest. Omdat de eigenaar zijn gebouw van kleur wilde voorzien, is voor dit pand een nieuw kleurenschema voorgesteld. Dit schema grijpt terug naar eerdere ontwerpen van architect Boer, waar de kleurtoepassing een duidelijke relatie had met de architectuur en de gebruikte bouwmaterialen (afb. 9).

5. Grote Kruisstraat 1, voormalige Rijks-HBS (RM)

Het hoofdgebouw van de voormalige Rijks-HBS is gebouwd in 1868, het bijgebouw voor scheikunde en tekenen in 1909 en de gymzaal in 1915². Bij de recent voltooide verbouwing zijn het hoofdgebouw en het bijgebouw tot apparte-

2. Bastmeijer e.a. 1999, 47.

menten verbouwd en heeft de gymzaal plaats moeten maken voor de nieuwbouw van woningen. Bij de restauratie en verbouw van het complex kon de historische kwaliteit van het in- en exterieur redelijk goed behouden blijven. Hiertoe zijn telkens twee boven elkaar gelegen leslokalen en de daarboven gelegen zolderruimte tot één appartement bij elkaar getrokken. De appartementen worden ontsloten via de monumentale gang op de begane grond. Vanwege de forse maat van de oorspronkelijke klaslokalen hebben de meeste appartementen vijf vloerniveaus. Op deze wijze zijn er negen vorstelijke wooneenheden in het gebouw ontstaan. Een bijzonder appartement is aangebracht op de zolderverdieping in de hoek boven de entree. Op de eerste verdieping bevond zich hier oorspronkelijk een tekenlokaal, dat door een glazen zoldering daglicht kreeg via de nog steeds aanwezige lichtkoepel, het torenachtige bouwwerk op het dak. Bij de inrichting van dit zolderappartement is op een fraaie wijze gebruik gemaakt van de architectuurhistorische bijzonderheid van deze voorziening. Een schilderachtige trap langs de binnenwand van de lichtkoker leidt naar het dakterras (afb. 10).

Voorafgaand aan de inbouw van de appartementen is het casco van het gebouw flink onder handen genomen. Daarbij is vooral veel achterstallig onderhoud weggewerkt. Met name lekkage van de enorme lijstgoten was er de oorzaak van dat veel zoutschade is ontstaan aan het onderliggende metsel- en voegwerk. Naast veel kleine herstelwerkzaamheden is ook het dak geïsoleerd en is per appartement een inpendig balkon in het dak aangebracht. Dit om op zo onopvallend mogelijke wijze gehoor te geven aan de wettelijke eis van een buitenruimte. Voor de kleurstelling aan de buitenzijde is niet gekozen voor de oudste ombergroene fase, maar voor de afwerking in de tweede fase, vermoedelijk daterend uit de late 19e eeuw. Het is een samenspel van geeloker en dodekop-rode tinten behorend bij de toen aangebrachte nog aanwezige stolpramen. Deze waren nodig om in een andere manier van beluchting van de klaslokalen te voorzien. De hal met trapopgang is in de jaren twintig van de vorige eeuw in de voor die tijd karakteristieke wijze ingrijpend verbouwd. De monumentale betegelde gangen met hardstenen vloeren dateren nog wel uit de bouwtijd. Op de nog niet voltooide verbouwing van de bijgebouwen komen we in een volgend jaarboek terug.

Afb. 10. Grote Kruisstraat 1, voormalige Rijks-HBS, trap in lichtkoker boven het tekenlokaal vóór restauratie.
Foto: Annet Boon, Groningen.

Afb. 11. Grote Leliestraat 51-113,
Grote Middengasthuis,
poort met opzichterswoning.
Foto: Jaap Buist.

6. Grote Leliestraat 51-113, Grote Middengasthuis (RM)

De bebouwing van het Grote Middengasthuis is gesitueerd rond een ruim binnenterrein aan de noordzijde van de Grote Leliestraat. Het is in 1895 gebouwd in opdracht van de 'Nederduitsch' Hervormde kerk voor 'fatsoenlijke, oppassende minvermogende handwerkslieden en dienstboden'. De woningen zijn enkele decennia geleden fors gerenoveerd en thans nog als zodanig in gebruik. Een vrijstaande dienstwoning op het binnenterrein (nr. 55), een opzichterswoning in de rooilijn van de Grote Leliestraat (nr. 51-53) en een toegangspoort van gemetselde kolommen waartussen sierlijk bewerkte smeedijzeren hekken, completeren het wooncomplex.

Het metselwerk van de opzichterswoning aan de oostzijde van de poort, de poort zelf en de dienstwoning op het binnenterrein is verlevendigd met stucbanden en met gestuukte hoekblokken. Hoewel alle natuursteenimitatie aan de panden oorspronkelijk hardsteen moest voorstellen en daardoor grijs was geschilderd, hebben ze in een latere fase een beter met de baksteen harmoniërende okergele zandsteenkleur gekregen. Bij recente onderhoudswerkzaamheden is, met uitzondering van de plint die wel de grijze hardsteenuitmontering heeft behouden, de zandsteenimitatie opnieuw hersteld (afb. 11).

7. Heresingel 8 (GM)

Het herenhuis, gesitueerd in de nagenoeg gesloten noordelijke gevelwand van de Heresingel met een op het Hereplein gerichte afgeschuinde hoek, is gebouwd in 1882 in een rijk versierde, eclectische bouwstijl.

Bij kleuronderzoek door restaurateur B. Jonker zijn op het houtwerk van het kozijn dertien verschillende kleurlagen blootgelegd (afb. 12). De oudste lagen laten het effect van de materialisatie van zandsteen zien. De tot voor kort groene ramen blijken evenals de deur, oorspronkelijk een oranjebruine transparante af-

Afb. 12. Heresingel 8, kleurtrap op kozijn.

Foto: B. Jonker, Zwolle.

Afb. 13. Heresingel 8, na kleurreconstructie.

Foto: Jaap Buist.

werking te hebben gehad. De voordeur was blank gelakt. De gestukadoorde banden zijn eveneens zandsteenkleurig afgewerkt geweest. Alle onderdelen in het dakvlak waren antracietgrijs geschilderd, om zo min mogelijk op te vallen in het met leien gedekte dak. Bij de restauratie is dit kleurschema hersteld (afb. 13).

Afb. 14. Herestraat 82, situatie rond 1900.

Foto: Kramer, collectie Groninger Archieven.

Afb. 15. Herestraat 82, na herstel.

Foto: Jaap Buist.

8. Herestraat 82 (BBP)

Herestraat 82 is een bescheiden smal maar karakteristiek pandje met neo-classicistische voorgevel (afb. 14). Door onoordeelkundig onderhoud gedurende de afgelopen decennia was de beeldkwaliteit hiervan behoorlijk aangetast. De restauratie betrof de aanpak van de gehele voorgevel boven de winkelpui en had betrekking op het terugbrengen van gootdetails, de dakbedekking met windveren en de raamindeling. Daarnaast is de charmante dakkapel gerestaureerd en zijn de 19e-eeuwse kleuren weer teruggebracht. De aanpak is een mooi voorbeeld van hoe met een zeer bescheiden subsidiebijdrage herstel van beeldkwaliteit tot stand gebracht kan worden (afb. 15).

Afb. 16. Hoendiep 212, na herstel. Foto: Jaap Buist.

9. Hoendiep 212 (BBP)

Hoendiep 212 is van grote lokaalhistorische betekenis. Het 19e-eeuwse pand staat op de hoek van een kruising van water- en landwegen van waaruit het dorp Hoogkerk zich heeft ontwikkeld. Als dorpscafé met vergaderlokaliteit voor onder andere de gemeenteraad heeft het daar ongetwijfeld ook een bijdrage aan geleverd³.

Het voortbestaan van het karakteristieke gebouw heeft aan een zijden draad gehangen. Uiteindelijk kon alleen het uit circa 1860 daterende hoofdhuis behouden blijven en moest de karakteristieke schuur met doorrit plaatsmaken voor een betere verkeersafwikkeling op het kruispunt. Door de slechte bouwkundige staat van het gebouw was een ingrijpende aanpak nodig. Het primaire doel hierbij was de bouwmassa als onderdeel van de straatwand en het kruispunt te behouden (afb. 16). Niet voorkomen kon worden dat het pand geheel opnieuw gevoegd is en met nieuwe dakpannen is belegd.

3. Bastmeijer e.a. 2000, 29-30.

Afb. 17. Hoge der A, brugwachtershuisje.
Foto: Jaap Buist.

10. Hoge der A, brugwachtershuisje (GM)

Aan de Hoge der A, bij de A-brug, staat een brugwachtershuisje uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Het eenvoudige houten gebouwtje met afgeschuinde hoeken, waarvan er verspreid over de stad nog enkele staan, doet al jaren als zodanig geen dienst meer. Toen er gezocht werd naar een sanitaire ruimte voor waterrecreanten, is besloten deze functie in het gebouwtje onder te brengen. Daartoe is in het brugwachtershuisje een toilet- en een doucheruimte aangebracht. Met uitzondering van het aangebrachte matglas in verband met ongewenste inkijsk en herstel van de oorspronkelijke dakrand aan de hand van tekeningen van architect S.J. Bouma is er aan het exterieur van het gebouwtje niets veranderd (afb. 17).

11. Kattenhage 1, voormalig Kantongerecht (BBP)

Het voormalige gebouw van het kantongerecht is in 1911 gebouwd naar ontwerp van de Rijksbouwkundige W.C. Metzelaar in een laat-eclectische bouwstijl. De tuin aan de achterzijde grenst aan de ommuurde tuin van het Prinsenhof. Na het vertrek van het kantongerecht is het pand verbouwd. Op de begane grond is

Afb. 18. Kattenhage 1, voormalig kantongerecht, na verbouw. Foto: Jaap Buist.

Afb. 19. Koninginnelaan/A. Agnesstraat, woningbouwcomplex na herstel. Foto: Jaap Buist.

Afb. 21. Nieuwe Boteringstraat 26, voorgevel na restauratie. Foto: Jaap Buist.

Afb. 20. Martinitoren. Tekening: F. Leroux, Groningen.

kantoorruimte gecreëerd; de verdieping en de zolder zijn tot appartementen verbouwd. Het exterieur is daarbij niet ingrijpend veranderd en ook het interieur is redelijk in tact gebleven. Omwille van de ontsluiting van de woningen is de tuinmuur van het Prinsenhof langs het Kattenhage iets aangepast. De kleurstelling op de gevel is hersteld conform het advies van het Bureau van de Rijksbouwmeester van een aantal jaren geleden. Dit betreft voor de kozijnen ombergroen, de ramen oxiderood en blankgelakte deuren (afb. 18).

12. Koninginnelaan/Albertine Agnesplein/Albertine Agnesstraat/Prinsesseweg (BBP)

Aan dit uit tientallen woningen bestaande, in opdracht van woningbouwvereniging 'Samenwerking' tussen 1928 en 1930 gebouwde complex, zijn in opdracht van de huidige eigenaar omvangrijke comfortverbeteringen uitgevoerd. De karakteristieke beeldkwaliteit gaat bij dergelijke renovatiewerkzaamheden vaak grotendeels verloren, voor zover dat in de daaraan voorafgaande periode niet al was gebeurd. De waardering van en daarmee de vraag naar de oorspronkelijke architectonische kwaliteit van dergelijke bebouwing neemt toe. Daarom is geprobeerd de beeldkwaliteit op essentiële onderdelen te herstellen en znodig terug te brengen. Zonder dat er sprake is van een echte restauratie, is het uiterlijk van het woningcomplex daarmee weer enigszins hersteld. De werkzaamheden betroffen voornamelijk het terugbrengen van de oorspronkelijke raamindelingen en de dakbedekking, en het aanbrengen van een bijpassend kleurenschema (afb. 19).

13. Martinikerhof 1, Martinitoren (RM)

In vervolg op verschillende restauratiewerkzaamheden aan de toren in het afgelopen decennium is door Albert Geertjes en Peter de Kan een plan gemaakt voor opwaardering van de toren als toeristische attractie (afb. 20)⁴. Daarbij is onder andere orde geschapen in de wirwar van in de toren aangebrachte bordjes met aanwijzingen. In plaats daarvan is er voor een audiovisuele aanpak gekozen.

Om de relatie tussen de toren en het kerkgebouw beter zichtbaar te maken zijn twee aanpassingen gerealiseerd. Op de begane grond en ter hoogte van de kerkkappen zijn daarvoor glazen deuren tussen de toren en de kerk gemaakt. Bij binnenkomst kan de bezoeker van de toren nu direct, onder het orgel door, een blik in de kerk werpen. Hoger in de toren kijkt hij op de bovenzijde van de gewelven en ziet hij de kerkzolder met zijn indrukwekkende eikenhouten kapconstructie. Om het hinderlijke probleem van het wildplassen onder de toren tegen te gaan, is een bijzonder hek ontworpen waarmee deze ruimte 's nachts afgesloten kan worden.

14. Nieuwe Boteringestraat 26/26a (RM)

De hoofdopzet van het pand Nieuwe Boteringestraat 26/26a dateert uit de eerste helft van de 17e eeuw. Het is direct als een tweelaags huis gebouwd in de noordelijke vroeg-17e-eeuwse stadsuitleg. Diverse latere wijzigingen hebben het pand een overwegend 19e-eeuws uiterlijk gegeven. In het interieur zijn veel historische betimmeringen, zoals kastenwanden en binnenluiken uit verschillende perioden bewaard gebleven. De restaurerende eigenaar heeft voor en tijdens de

4. Raangs en Van Haften 2001, 54.

restauratie onderzoek verricht naar bouw- en bewoningsgeschiedenis en dit in een rapport vastgelegd.

De restauratie had tot doel het bouwkundig en functioneel weer op orde brengen van het verwaarloosde monument. Hiertoe is omvangrijk achterstallig onderhoud uitgevoerd aan casco en kapconstructie en is het pand geïsoleerd. Omwille van de bewoonbaarheid is het in de 19e eeuw in een afzonderlijke boven- en benedenwoning gesplitste pand weer samengevoegd tot één woning. De dubbele deur maakte weer plaats voor een enkele, waarvoor een nieuwe deuromlijsting is ontworpen (afb. 21). De vele binnenbetimmeringen zijn met zorg hersteld en op het dak zijn schoorstenen aangebracht. Enkele bijzondere vondsten tijdens de restauratie waren een 17e-eeuws grenenhouten kruiskozijn en een 18e-eeuws geschilderd plafondrozet (afb. 22).

15. Noorderhaven 64, voormalig Havenkantoor (RM)

In opdracht van de Gemeente is Noorderhaven 64, markant gesitueerd in de hoek van de gesloten zuidelijke gevelwand van de Noorderhaven, rond 1870 gebouwd als havenkantoor. Het gebouw is tegenwoordig in gebruik als kantoor. Na een verkeerde kleurkeuze voor het schilderwerk van voorgevel en ramen is in overleg met de Gemeente een nieuw voorstel gemaakt en uitgevoerd (afb. 23).

16. Ossenmarkt 6 (RM)

Voor dit van oorsprong 17e-eeuwse pand is in 1819 een geheel nieuwe voor-gevel geplaatst. Bij deze gelegenheid kreeg het huis vermoedelijk voor het eerst in zijn geschiedenis een ingang in de voorgevel⁵. Deze ingang heeft de voor die tijd kenmerkende classicistische uitvoering. De voor het huis gelegen zandstenen stoep dateert stilistisch gezien echter uit het midden van de 18e eeuw en is dus ruim een halve eeuw ouder.

Bij de recente hoognodige restauratie van de stoep is deze geheel gedemonteerd. Uit een aantal ongerijmdheden bleek dat de stoep hoogstwaarschijnlijk vermaakt is voor de situatie bij het pand Ossenmarkt 6 en dat de stoep oorspronkelijk van elders afkomstig moet zijn. De stoep heeft verrassende overeenkomsten met een exemplaar dat voor het zogenaamde 'Zerkenhuis' (afgebroken in 1865) in de Oosterstraat aanwezig was (afb. 24). Er zijn echter ook verschillen, onder meer in het aantal treden en de plaats van de ijzeren borstweringen. Na demontage is een nieuwe fundering aangebracht. Nadat het natuursteenwerk was hersteld, is de stoep opnieuw in elkaar gezet (afb. 25). De zandstenen hoekpalen van het hekwerk zijn ook gerestaureerd.

17. Ubbo Emmiussingel 51 (RM)

Het uit 1882 daterende pand Ubbo Emmiussingel 51 heeft betrekkelijk kort na de bouw een metamorfose in Jugendstil ondergaan⁶. Behalve de geheel vernieuwde voorgevel hebben ook de gangen en het trappenhuis in 1902 een Jugendstil-uitmonstering gekregen. Evenals de voorgevel (onoordeelkundig schoongemaakt) is ook het interieur in de loop der jaren (door het aanbrengen

5. Volgens E. Neurdenburg kan dit worden opgemaakt uit vergelijkbare 17e-eeuwse panden. Neurdenburg 1942.

6. Raangs en Van Haften 2000, 49-50

Afb. 22. Nieuwe Boteringestraat 26, geschilderde plafondrozet.
Foto: W. Brouwer, Groningen.

Afb. 23. Noorderhaven 64, voormalig havenkantoor na kleurherstel. Foto: Jaap Buist.

van spuitpleister op wanden en plafonds) ernstig op de proef gesteld. Hieronder bleken evenwel de gesjablonerde ornamentbeschilderingen nog volledig aanwezig (afb. 26). Door de sterke hechting van de spuitpleister op de ondergrond konden de schilderingen helaas niet worden gerestaureerd. De motieven en patronen zijn daarom zorgvuldig geanalyseerd en gedocumenteerd. Vervolgens zijn ze gereconstrueerd op een nieuw aangebrachte gladde ondergrond. De kleurige afwerking sluit goed aan bij het in mahonie uitgevoerde timmerwerk, de marmeren vloeren en het glas in lood met cilinderglas uit 1902 (afb. 27).

Afb. 24. Oosterstraat, in 1865 afgebroken Zerkenhuis, voorgevel met stoep. Aquarel van J. Ensingh, collectie Groninger Archieven.

Afb. 25. Ossenmarkt 6, stoep na restauratie. Foto: Jaap Buist.

Afb. 26. Ubbo Emmiusingel 51, vrijgelegde sjabloonschildering.
Foto: collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 27. Ubbo Emmiusingel 51, daklicht boven het trappenhuis met glas in lood en cilinderglas.
Foto: collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 28. Verlengde Hereweg 174, villa Hilghestede, één van de plafonds in restauratie. Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 29. Verlengde Hereweg 174, villa Hilghestede, voorkamer.
Foto: Aletta Bastmeijer.

18. Verlengde Hereweg 174 (RM)

Villa Hilghestede is vrijstaand gelegen in een parkachtige tuin met waardevol oud geboomte. Ze is in 1895 in eclectische stijl gebouwd en vormt een cultuurhistorisch waardevol element in de overwegend uit villa's en buitenhuizen bestaande bebouwing aan weerszijden van de Verlengde Hereweg. De villa is gelegen op een bijzondere historische plek. In de Middeleeuwen was Hilghestede ('heilige stede') een bedevaartplaats⁷. De oprit naar de villa wordt afgesloten door een toegangshek tussen twee gietijzeren balusters met pijnappels. Ondanks

7. Bastmeijer e.a. 2001, 44-46.

enkele wijzigingen in de loop der jaren, waaronder de in 1933 toegevoegde dakkapellen, heeft het gebouw zijn oorspronkelijke karakter behouden.

Bij de restauratie en de verbouw voor een kantoorfunctie zijn aan het exterieur nauwelijks wijzigingen uitgevoerd. Intern is de indeling grotendeels hersteld in de originele toestand en is het stuc- en schilderwerk van de plafonds zorgvuldig gerestaureerd (afb. 28 en 29). Bij de afwerking van de wanden is helaas niet altijd een relatie gezocht met de monumentale plafonds.

19. Verlengde Visserstraat 2/Lage der A 33 (BBP)

Dit in 1896 in neorenaissancestijl gebouwde bedrijfspand met bovenwoningen is gesitueerd op de zuidwesthoek van het Lage der A met de Verlengde Visserstraat. Zoals gebruikelijk bij dergelijke panden is in de loop der tijd alle stuc- en houtwerk wit overgeschilderd. Op verzoek van de eigenaar heeft het pand weer kleur gekregen die de architectuur ondersteunt. Daartoe zijn imitatie-natuursteen kleuren (voor zandsteen geeloker en voor hardsteen grijs) op het stucwerk aangebracht en is het houtwerk in de kleuren crèmegeel en donkergroen geschilderd (afb. 30).

Afb. 30. Verlengde Visserstraat 2/
Lage de A 33, na kleur-
herstel. Foto: Jaap Buist.

Literatuur

- Bastmeijer, A., H. Wiert en J. van der Hoeve, 'Jaaroverzicht bouwhistorie in 1998' in: *Hervonden Stad 4* (1999), 27-48.
- Bastmeijer, A., e.a., 'Jaaroverzicht bouwhistorie in 1999' in: *Hervonden Stad 5* (2000), 25-46.
- Bastmeijer, A., e.a., 'Jaarverslag bouwhistorie in 2000' in: *Hervonden Stad 6* (2001), 23-48.
- Buursma, Y., W. de Jonge en J. Nicolai, 'De restauratie en 'ver'nieuwbouw van het Wiebengacomplex' in: *Hervonden Stad 5* (2000), 119-126.
- Neurdenburg, E., *De historische schoonheid van Groningen*. Amsterdam, 1942.
- Raangs, B. en J. van Haaften, 'Jaaroverzicht restauraties 1999' in: *Hervonden Stad 5* (2000), 47-58.
- Raangs, B. en J. van Haaften, 'Jaarverslag restauraties in 2000' in: *Hervonden Stad 6* (2001), 49-61.